

РУСКИТЕ ТЕМПОРАЛНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ ОТ ДИСТАНЦИОННА ГЛЕДНА ТОЧКА

Ирина Георгиева
Нов български университет

Резюме. Човекът наблюдава движението на времето по два начина: единият е чрез постоянната промяна на природните явления, а другият – чрез смяната на различни събития от заобикалящия го свят. В първия случай съществува природно естествено основание за раздробяване на времето на по-малки времеви отрязъци, които винаги са свързани с определени астрономически ориентири; във втория случай такова реално природно основание липсва. Във всички тези случаи остават следи от движението на времето в съзнанието, в паметта и опита на човека.

Keywords: time flow; cognitive time pattern; time measurement; global time patterns in language

Анализирайки конкретния материал, стигнахме до извода, че е възможно да се определи продължителността на времето по два начина: с помощта на точно фиксирано количество метрични единици (час, ден, година, век и др.) и с помощта на приблизителни оценки в случаите, когато точността е ирелевантна. За фразеологията за определяне на темпоралната дължина е важен вторият тип. Измервайки продължителността на времето, разграничаваме две разновидности, а именно: продължителността на протичане на събитията, явленията или процесите (опозицията „дълго – кратко“) и на какво отстояние се намира човекът от тези събития, явления или процеси във времето. Това са понятията „скоро“ и опозицията „отдавна – неотдавна“. Понятието „скоро“ маркира разстоянието от точката „сега“ до бъдещето, а опозицията „отдавна – неотдавна“ – от точката „сега“ до далечното и не толкова далечно минало.

Самите думи *долго, коротко, сейчас* не се срещат в руските фразеологизми, затова ще стане дума само за изразите, в които е залегнала идеята за „дълго“, „кратко“, „сега“. Понятията *давно – недавно* (отдавна – неотдавна) се явяват устойчиви словосъчетания и в руския език са били подложени на висока степен на лексикализация.

Опозицията *долго* – *коротко* (дълго – кратко)

В руския език сме зафиксирали 14 фразеологични единици с идеята „дълго“. Това са изразите: *много времени* (много време); *часами* (с часове); *годами* (с години); *целыми днями* (по цели дни); *вереница лет / вереница дней* (изнизват се дни и години); *день за днем / год за годом / век за веком* (ден след ден / година след година / век подир век); *изо дня в день / из года в год* (ден след ден / година след година); *на долгий срок* (за дълго време); *день ото дня* (от ден на ден); *битый час* (цял час); *до скончания века* (до края на века); *обещаного три года ждут* (това, което ти обещава, чакаш безкрайно дълго); *до морковкина заговенья* (безкрайно дълго, неопределено време, което никога няма да настъпи) и др. С идеята „кратко“ бяха анализирани 10 фразеологизма: *Калиф на час* (за кратко време); *без году неделя* (отскоро, закратко); *в мгновение ока* (за миг); *в один момент, в один миг* (за миг); *на миг / на мгновение / на минуту / на секунду* (за миг / за минута / за секунда); *не иметь ни секунды покоя* (да нямаш нито секунда спокойствие); *с минуты на минуту / с часу на час* (всеки момент, много скоро); *до посинения* (много дълго) и т.н. За по-голямо удобство ще анализираме паралелно начините за изразяване на тези фразеологизми.

Понятията *долго* и *коротко* в руския език се осмислят в рамките на няколко когнитивни модели.

А. Преди всичко, тъй като времето е безформено, неопределено вещество, чието количество може да бъде измерено, следователно: *долго* е много време, а *коротко* – малко време. Подобен ефект се създава благодарение на употребата на количествените наречия *много* и *малко* в съчетание с лексемата *время*: *долго – много времени, коротко – мало времени*.

Б. Вторият модел е свързан с представата за времето като за отрязък, притежаващ определена дължина. В този случай *долго* е дълъг отрязък (*на долгий срок*), а *коротко* – е кратък отрязък от времето (*в короткий срок*).

В. В други случаи за понятието *долго* може да се мисли като за съвкупност от еднакви единици, чието количество е неопределено (трети модел): *изо дня в день; из года в год; месяц за месяцем* (ден след ден, месец след месец, година след година). Дните, месеците и годините сякаш се обединяват и свързват помежду си. Оттук се поражда идеята за голяма продължителност. В тези примери се подчертава идеята за цялостност, при това цялостност във всеки момент и включването му в редицата от аналогични моменти (*целыми днями; целыми ночами* – по цели дни, по цели нощи). Интересно е да се отбележи, че *коротко* в руския език се осмисля като съвкупност от еднакви единици, количеството на които е сведено до точно определена бройка, а именно бройката *пара* (две): *пару минут / пару дней / пару месяцев / пару лет* и т.н. (две минути / два дена / два месеца / две години). Тази бройка *пара* в руското съзнание се възприема като много кратко, непродължително време.

Долго представлява съвкупност от времеви моменти, наредени в редица (*вереница дней / вереница лет; день за днем / час за часом / год за годом / век за веком; изо дня в день / из года в год* и т.н.), която може и да няма край. В този случай най-чести единици за отброяване на времето са лексемите *день* и *год*. Количеството на темпоралните моменти, свързани с понятието *долго*, е толкова голямо, че човешката памет не е в състояние да ги задържи и те се забравят: *днями, часами, годами, веками* и т.н. (дни, часове, години, векове наред). Тези примери показват още веднъж връзката на времето с човешката памет, която се явява един от най-важните източници за съхранение и запазване на времето за всеки човек. Напълно обяснимо е, че горепосочените фразеологични единици се отнасят към продължителността на събитията, явленията и процесите в миналото, тъй като това, което продължава в настоящето, е трудно да се забрави, а това, което ще се случи в бъдещето, още не е известно и затова не е свързано с паметта.

В анализираните фразеологизми най-често се употребяват лексемите *день, год*, по-рядко лексемите *час* и *век*. Много са времевите моменти, които се свързват в човешкото съзнание с идеята *долго* и по-малко са тези, свързани с понятието *коротко*. В руския език понятието *коротко* се изразява с помощта на следните темпорални единици: *на миг / на мгновение / на минуту / на секунду / на минуточку* и т.н. Употребата на лексемите *день, год, миг, минута* за пресъздаване на понятието *долго* и *коротко* не е случайна. Най-вероятно това е породено от факта, че тези кратки времеви моменти човек може да изживее, те са свързани с усещането му за времето, докато *век, века* по своите времеви параметри излизат извън рамките на човешкия живот и затова са по-малко релевантни по отношение на идеята *долго*, те се свързват с понятието „винаги“. Анализирайки руските темпорални фразеологизми, можем да обобщим, че те, като правило, са свързани с представата за времето в рамките на основните когнитивни модели: количество, отрязък, съвкупност от времеви моменти. Тези образи не получават по-голяма конкретизация, тъй като те варират на количествено ниво (много – малко, дълъг – кратък).

Следователно в резултат на анализ на понятията *долго – коротко* бяха разграничени следните двойки фразеологизми: „голямо количество – малко количество“, „дълъг отрязък – кратък отрязък“. Освен това *долго* включва „редица моменти (без край)“, „забравени моменти“. В руския език по-голяма образност и метафоричност е присъща на понятието *долго*. Опозицията *долго – коротко* се осмисля посредством други темпорални лексеми, най-често *день, год, миг, момент, по-рядко час, век, минута и секунда*. Това са все количествени единици, свързани с конкретната продължителност на човешкия живот.

Понятието *скоро*

В руския език бяха анализирани 14 фразеологични единици с идеята „скоро“: *не сегодня завтра* (ако не днес – утре); *с минуты на минуту* (всеки мо-

мент); *без пяти минут* (след много кратък период от време); *на носу* (съвсем скоро); *на днях* (тези дни); *без году неделя* (отскоро); *в любой момент* (всеки момент); *рано или поздно* (рано или късно); *через несколько дней / лет* (след няколко дни / години); *через некоторое время* (скоро, по някое време); *днем больше, днем меньше* (ден повече или по-малко); *годом больше, годом меньше* (година повече или по-малко); *не за горами* (наближава) и т.н.

Анализът на тези фразеологизми показва, че руският език използва три основни когнитивни модела за описание на понятието *скоро*. Преди всичко даденото понятие се осмисля като нещо неопределено, разположено между два противоположни полюса: *не сегодня завтра*. Това са два темпорални момента, в рамките на които човек се намира в момента или ще се намира в бъдеще време. *Скоро* е разположено между това, което е днес, и това, което ще настъпи утре. Това вече не е „днес“, но още не е и „утре“. В това се проявява неопределеността на понятието *скоро* и неговата насоченост към бъдещето. Същата ситуация се наблюдава и с понятията *рано, поздно: рано или поздно*, които не са свързани с природните, астрономически ориентирани. *Скоро* не е нито „рано“, нито „късно“. Човек не може да определи точно момента, в който се извършва или се случва определено нещо. Той поставя *скоро* между тези два времеви предела.

В резултат от анализа на фразеологизмите *днем больше, днем меньше, годом больше, годом меньше* се оформя вторият характерен модел. Благодарение на наречията *больше, меньше* времето се осмисля като съвкупност от моменти, като количеството им не е релевантно. От тази редица можем да извадим един момент (*меньше*) или точно обратното – да добавим такъв (*больше*). Важен е фактът на тази съвкупност: *в один из дней* (в един от дните). Съществува определено количество темпорални моменти, в един от които трябва да се случи нещо, но този момент по никакъв начин не е открит в редицата от подобни нему. Във всички тези фразеологизми присъства идеята за неопределеност, колебание между двата полюса.

Третият модел, който срещаме в руския език, определя понятието „време“ като отворено пространство (*на днях, с минуты на минуту*), върху което са разположени различни ориентировъчни знаци – времеви моменти, чието количество е сведено до точно определена бройка, а именно бройката *пара* (две): *через пару минут / пару дней / пару месяцев / пару лет* и т.н. (след две минути / два дена / два месеца / две години). Най-вероятно *пара* в руското съзнание се възприема като нещо кратко, непродължително, което ще се случи в обозримо бъдеще.

В редица случаи при този трети модел се срещат понятия от природния ландшафт (*не за горами*), т. е. открити пространства за описание на понятието *скоро*, или се използват части от анатомията на човека, като например *на носу* (след много кратко време). Това, което се намира *за горами*, т.е. далече, не е

достъпно за човешкия поглед, за разлика от „скоро“, което винаги се вижда, макар разстоянието между човека и това „скоро“ да не може да бъде измерено с точност.

По този начин понятието *скоро* включва два важни момента: от една страна, своята обзримост, а от друга – своята неопределеност, колебание между двата полюса. Интересно е да се отбележи, че в руската картина на света *скоро* се асоциира или с отвореното обзримо пространство, или с определено число времеви моменти (*через пару дней / лет*). Изглежда, че продължителността не е характерна за времето, в което не се случват събития, процеси и явления.

Следователно за понятието *скоро* са присъщи следните метафорични модели: *скоро* – това е: „ако не днес, ще е утре“, „рано или късно“, „едно повече, едно по-малко“, „моментът приближава“. Това понятие се осмисля посредством други темпорални лексеми, свързани с човешкото пребиваване във времето (*день, год, время, несколько, пара*).

Опозицията *давно* – *недавно* (отдавна – неотдавна)

Преди да започнем с описанието на тази опозиция, ще отбележим, че субкомпонентът „много отдавна“ не е включен в настоящия анализ. Той е свързан с разделянето на времето на минало, сегашно и бъдеще и поради този факт фразеологичните единици съдържат значението „период / момент от времето в далеченото минало“.

Както в българския, така и в руския език съществуват думи, сами по себе си означаващи понятията „отдавна“ и „неотдавна“.

В руския език сме отбелязали 16 фразеологизма с идеята „отдавна“: *давным давно* (много отдавна); *незапамятные времена* (незапомнени времена); *испокон века(у) / испокон веков* (от паметивека); *со времен царя Гороха / при царе Горохе* (от време оно); *дела давно минувших дней (преданья старины глубокой)*, цитат от поемата на А. С. Пушкин „Руслан и Людмила“ (като нещо отдавна отминало), станал фразеологично съчетание; *в глубокой древности* (от дълбока древност); *в старые добрые времена* (в добрите стари времена); *в стародавние времена* (от стари времена); *до Рождества Христова* (преди Рождество Христово); *в дни оны / во времена оно* (от време оно); *в прошлые времена* (от минало време); *в свое время* (на времето); *в веки вечные* (от вечни времена); *много воды утекло с тех пор* (много вода е изтекла оттогава); *с давних пор / времен* (от много отдавна); *много лет назад* (преди много години), и 6 – с идеята „неотдавна“: *на днях / на днях* (тези дни); *третьего дня* (оня ден); *без году неделя* (неотдавна, отскоро); *задним числом* (със задна дата); *не прошло и часу / дня / году* и т.д. (не мина и час, ден, година); *сию минуту / сей момент* (една секунда / един момент). Там, където е възможно, тези фразеологични единици ще бъдат анализирани паралелно.

Понятията *давно* и *недавно* се осмислят в руския език в рамките на два когнитивни модела, характеризиращи представата за времето изобщо. Преди всичко в човешкото съзнание „отдавна“ и „неотдавна“ е някакво вещество, чието количество може да бъде измерено приблизително. Наличието на голямо количество вещество (*давно*) е голям промеждутък от време от миналия до настоящия момент. Незначителното количество вещество (*недавно*) – съответно е незначителен промеждутък от време от миналия до настоящия момент. В рамките на този модел преобладават фразеологични единици с идеята „неотдавна“.

Вторият модел представлява отброяване на времеви моменти от миналото към настоящето. За изразяване на идеята „отдавна“ руският език използва лексемата *времена* (в множествено число) със значение „от някакъв отдалечен момент в миналото до настоящия момент“. Тази отдалеченост във времето се подчертава и от определенията *давние, незапамятные, старые, стародавние* и т.н. Например: *в давние времена; с незапамятных времен; в старые добрые времена; в стародавние времена* и др. Често пъти *давно* е свързано с реални исторически събития или с детайли от миналото. В руския език съществуват редица фразеологизми, съдържащи препратки към събития от разпространението на християнството, а също така и към събития от сътворението на света: *до Рождества Христова; до Потопа* и т.н. Но *давно* не винаги е свързано с някаква историческа личност или религиозно събитие. Достатъчно е да се вземе един детайл от миналото, най-характерен, лесно разпознаваем и посредством него да се опише далечното минало: *со времен царя Гороха; Когда царь Горох с грибами воевал* (от незапомнени времена, отдавна); *При царе Косаре, когда турки воевали* (от незапомнени времена, по време на войната с турците). В тези фразеологични изрази не съществува връзка с реалните исторически събития и поради този факт те се митологизират, превръщат се в приказка.

За изразяване на нещо, което се е случило „неотдавна“, руският език използва най-често лексемата *день*, която подчертава ограниченото количество на времевите моменти: *на днях; третьего дня; не прошло и дня* и т.н. Тези фразеологизми означават „от някакъв неотдавнашен момент в миналото до настоящия момент“. За изразяване на идеята „неотдавна“ също така се използват лексемите *минута, момент*, при това само в единствено число. Този факт цели да приближи човека към събитието, което се е случило неотдавна, наскоро: *сию минуту, сей момент, не прошло и минуты* и т.н.

В редица случаи в руския език при фразеологизми с идеята „отдавна“ се употребяват лексемите *века, дни* в множествено число, което цели още повече да отдалечи човека от събитията, случили се в миналото: *в веки вечные, во дни оны, испокон веков*. За това допринасят и определенията *минувшие, вечные* и др. Трябва да отбележим, че употребата на темпоралните лексеми с голяма продължителност – като *века, древность*, подчертават невъзможността да се

преживеят отново събитията, случили се отдавна. *Века, вечност, древност* са важни за разкриването на темпоралните представи на човека, който свързва съществуването на времето със съществуването на света. Времето сякаш се явява атрибут на света. Можем да говорим за света и същевременно да подразбираме времето, тъй като тези две понятия са неразривно свързани помежду си.

За понятията *давно* – *недавно* също така ирелевантно е конкретното разстояние от момента на извършването на събитието, явлението или процеса до момента „сега“. Тези понятия стават готови оценки, маркери, които показват, че определени събития, явления или процеси са се случили в далечното или близкото минало. В руската езикова картина на света понятията *давно* – *недавно*, също както и *скоро* и *долго* – *кортко* се асоциират с определено количество вещество или с отброяване на времеви моменти. Тъй като те не обозначават конкретна продължителност на протичане на събитията, затова самата идея за измерване на дължината на времето става излишна, също както и *скоро*.

Следователно, понятията *давно* и *недавно* образуват следните двойки метафорични фразеологизми: „много вещество – малко вещество“; „отдалечен момент – неотдавнашен момент“. Тези понятия се осмислят посредством други темпорални лексеми с голяма продължителност, които не са свързани непосредствено с времето на човешкия живот.

Ориентирайки се във времето, човек може да измерва протичането на събития, явления и действия (*долго* – *кортко*), а също така и своето място във времето по отношение на тези събития, явления и процеси, насочени към бъдещето (*скоро*) или към миналото (*давно* – *недавно*).

ЛИТЕРАТУРА

- Георгиева, И. (2008). *Денонощието като част от модела на цикличното време в българската и руската езикова картина на света*. София.
- Пеетерс, А. (1997). *Понятия пространства и времени в португальской фразеологии*. Диссертация на соискание научной степени кфн. Москва.
- Телия, В. (1996). *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. (с. 288). Москва.
- Толстой, Н. (1995). *Этнолингвистические аспекты славянской фразеологии*. (с. 373–382).
- Шмелев, А. (2002). *Время в русской языковой картине мира*. Языки славянской культуры. Москва.
- Яковлева, Е. (1992). *Языковое отражение цикличной модели времени*. ВЯ, 4. (с. 73–83).
- Яковлева, Е. (1994). *Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия)*. Москва.

РЕЧНИЦЫ

- Аристова, Т., Ковшова, М., Рысева, Е. & Телия, В. (1995). *Словарь об-разных выражений русского языка*. Москва.
- Большой Энциклопедический Словарь. (1991). Москва.
- Даль, В. (1996). *Пословицы русского народа*. 3-х томах. Москва.
- Жуков, В. (2009). *Современный фразеологический словарь русского языка*. Москва.
- Фелицына, В. & Мокиенко В. (1990). *Русские фразеологизмы. Линг-вострановедческий словарь*. Москва.
- Молоткова. (1986). *Фразеологический словарь русского языка по ред.* Москва.
- Федорова, А. И. (1995). *Фразеологический словарь русского литера-турного языка под ред.* 2-х тт. Новосибирск.

RUSSIAN TEMPORAL IDIOMS FROM A DISTANT VIEWPOINT

Abstract. People sense the time flow in two possible ways. One possible way is the changes in nature (seasons, weather). It can be divided into small equally measured and degradable pieces – years into months, months into weeks, weeks into days, days into hours, etc. This is the so-called atomic time. Another, more mental rather than physical change is the happening of an important event. The last one is responsible for the existence of history, although it actually lacks a solid substance to be measured in detail.

Assoc. Prof. Irina Georgieva, PhD

✉ New Bulgarian University
21, Montevideo Street
1618, Sofia , Bulgaria
E-mail: igeorgieva@nbu.bg